

*

הנחת תפילין בעשירי בטבת שחל בערב שבת

הנה כבר ייחדנו את הדיבור בענין 'הנחת תפילין בעשירי בטבת שחל בערב שבת', בחלק שני מחיבורינו 'אורן של חכמים' סימן מ"ח, ובפרט שם בהערה ו', פרשנו היריעה לארכה ולרחבה דבר דבור על אפניו. ולתומינו חשבנו שיצאנו ידי חובת הביאור די והותר בהבהרת הענין, בדקדוק ספרים ומפי סופרים, בקיום מנהגי הקדום, אף שאין בו צורך לי ולמטלעתי, ביציבותו חוסנו ואיתנו, מנהג ברור לכל אורכה ורחבה של ארץ התימן, באמור הנה עדי עדיים, מנהג שאינו צריך בירור ישישים ועדים, וממילא לא נותר עמנו אלא רק להמשיך את קיומו הלאה לדורות הבאים, בבחינת 'מעשה אבות סימן לבנים' ובגללם ובזכותם תושיע בניים. שכשם שאחזו בו בלא ריפיון הידיים, אף אם יהיה נשמע הקול לבטלו או להמאיכו, לא יהיה אלא קול הברה ואוושא זרה, כן אנו הבאים אחריהם להעתיק את מעשיהם, נאחזו בכל עוז במנהג זה, ככלל שאר המנהגים. לא בעיניים עוורות אלא בידענות ברורות בהבאת מקורות, להשריש בנו ובבנינו יפי יפעת הדרת המנהגים ותוקפם, ברוך שבחר בהם ובמשנתם, להמשיך לעטות עטרת תפארת מנהג הנחת תפילין במנחת תענית זו אף כשחלה במנחת ערב שבת, כפי שאבותינו נהגו כן, כן אנחנו אחריהם, ובנינו וצאצאינו.

ולא כאשר דימיתני כן היה, ואף לא כאשר ציפיתני נהיה נהיך, תחת אשקיט שאון מוניו, המיית גליו, המולת חיציו, נהפך עלי ועל כתבי, נחקק חומת מבצר כתיבתי, נָטַל מנהג על נוהגיו, צהלת הסוס על מנהגיו. עד כי אביט טיעון משבית, חזות ראיה ללא תהיך, בטיעונים שבמחילה אין ממש בהם כלל ועיקר, להשיג על הדברים הנאמרים באמית, יקרת יקרים פתחי שערים, בדחייק ואתי מרחיק, וכל הדרכים בחזקת סכניה, להפקיע מנהג אבות קדושים, מבנים יקרים, כל מה דְּטַרְחַו אבהן לא יאחזו בנים, כתורה חדשה, מאישה גרושה, מתענוגיה גרושה, תפילת מנחה דתעניות בעיטוף טלית שאין תחתיה מאום, כדי לחוש למקצת מן המקובלים, דבר חדש שלא נשמע בקהילותינו, לא שערום מעולם אבותינו, אף לא בהוראת ההלכה ומסירת המוסרה, לעשות כזאת, ואף לא לחזות, להורות כך לרבים, בפרט בניתוף מנהג כל כך ברור, שאין עליו כל עוררין, לא בצנעא בהחבא כבושת גנב כי ימצא, כי אם לעין כל בפרסום, באמור תחילה גם כך אינו מנהג קדומים מבלי להביא שמץ ראיה, רק הרגשת הלב הכבד והכליה, ולאחר שנקבעה קביעה זו מבלי כל אחיזה, השמנה היא אם רזה, ו'האורח' קנה שביתה בבית אף קבע מזוזה, הרשות מכאן ואילך באמת נתונה, לפרש ולבאר, לדקדק ולדייק, לחסר וליתר, להעמיס ולהעמיד, לסלול מחדש דרך כיד ה' הטובה, ליתן בים דרך, במים עזים נתיבה.

והלב כואב ודואב, לראות כיצד אט אט שנה אחר שנה, בה חלה תענית עשירי בטבת בערב שבת, עוד ועוד מתווספים מבני קהילתינו האמונים על שמירת המסורת, שומרי משמרת, להתנצל את עדיים, מתיקות פריים, בלי דרוש, פאר חבוש, אשר הניחו בהאיי שעתא ממש, אבותם יד וראש. לא על אלו שכבר פשטו צורה ועטו על עצמם צורה חדשה עד בלי היכר, לרעות בשדות זריים, לשאוב מים מבורות אחרים, לחפור לעצמם באר אחרת, להיותה יורשת הגברת, אלא על בני תימן המסולאים, האדוקים, דבוקים, חבוקים באהבת הקדמונים, שכל שיחם ושיגם תורת ראשונים, להיות ניטע בתוכם זרעוני נבוכים, אחר הספיקות נשרכים, מבלי עקוב עקבי הצאן להיותם נמשכים, לקרוא לעצמם דרור שלא בעת יובל, כספינה תועה ללא חובל. אלא על הראשונים דברינו אמורים, עליהם דבקו הציערים, מבלי להניח תפילין בתענית כפי שעשו בפשיטות אבותיהם ואבות אבותיהם, דור אחר דור ללא הפסק מבלי רב ופוסק, מבלי כל שאלה אשר נשאלה, וחשש לדעה מקובילה, ושאינה מקובלה, רק כפי אשר הגיע מאבותיהם, לא פחות ואף גם לא יותר, מבלי להעדיף ומבלי לחסר. ועתה היתה לנו בעת הזו לקום ולדרוש, דרשות למעלה ראש, פאר מלחבוש, את המלכיה לכבוש,

ליבש המעיין לקצוץ האילון, אבן גדר נהרסה עדן הגן, להיות חכמים מחוכמים יתר מהם, לחוש אף יותר מרבותיהם, לחדש כללי פסיקה ומנהג, מה שלא שערום אבותינו מעולם.

אשר על זאת יתר לבי, ויחרד ממקומו, אם בארזים נפלה שלהבת, להיכן מכאן עוד תהיה הולכת, איזה מנהג עוד תהא חורכת, לאיזו חלקה תהי מלחכת. כי משנינתה הרשות, אין הבחנה בין חשש מקובלים, לשיטת הסבליים, ושיטות חכמים ושיטות הסכלים. כי אם אין חומה דלתיים ובריה, מגשת אל המנהג לבנה ואריח, מי יגביל ומי יכיל, ומי יאמר עד כאן תבוא, ופקדון אשר הפקד ומשכון שנתמשכן, מי יתן חליפתו מי יתן תמורתו.

*

לאור האמור למעלה, בו גיליתי דעתי דעת הדיוט עלי ספר, שאין להתפעל מהוראת חלק מן המקובלים כבודם במקומם, בפרט כדי לסתור מנהג ברור כמו שלנו, מה גם שאינו בדרכי ההוראה שלנו לחוש לכל שיטה שתהיה, על כל פנים לא כהוראה לרבים. הגאון הגדול רבי יצחק רצאבי שליט"א מסר שיעור בענין, וערך לעומת האמור עשר דחיות למה שכתבתי, והובאו בקובץ 'שערי יצחק' פרשת יתרו שנת . ואנכי שמעתי לאחר מכן את שיעורו המוקלט, ואף ראיתי את תיעודו בכתב הנזכר, וראיתי שלא רק שאין מקום דחיה ותהיה, אלא אדרבא משם ישמע חיזוק ותמך למה שכתבתי, בהיות שלא נמצאה כל טענה נכוחה כלל על מה שהערתי. על כן כתבתי אל מעלת כבוד תורתו, מכתב תשובה כדרכה של תורה, עם עשר תשובות כנגד עשר דחיות, ושלחתי אליו. וכיוון שלא ראיתי כל מענה, ואדרבא שומעי לקחו – לקח טוב – ממשיכים בכל עוז בהוראה זו, להציג קבל עם ועדה, להימנע מלהניח תפילין שלא כמנהג אבותיהם הקדושים, על כן אמרתי להביא קדם מעלת רבני ותלמידיהו, את עשר התשובות ויראו וידונו בדבר, למען תהיה האמית נהדרת, לא נעדרת.

*

תכריך תשובות שכתבתי למעלת מורנו הגאון רבינו יצחק רצאבי שליט"א, לתשובות שהשיב לדברים שכתבתי בשו"ת אורן של חכמים חלק שני סימן מ"ח בפרט בהערה ו', בשיעורו השבועי במוצאי שבת פרשת 'יתרו', ונדפס בחוברת 'שערי יצחק' חדש שבט התשע"ט

*

לק"י, יום ו' לסדר, ואלה המשפטים אשר תשים וכו" התשע"ט

לכבוד מו"ר שליט"א

הנה במוצאי שבת קדש פרשת יתרו, נשא ונתן מו"ר שליט"א בתשובתי המובאת בשו"ת אורן של חכמים חלק שני סימן מ"ח הערה ו' באורך. והיה לי הדבר למשיב נפש, בהיותי גורם וסיבה לעסק תורה ברבים וליבון מנהגינו באר היטב, תיתי למו"ר שהגיעני לידי כך.

ובשיעור זה נאמרו עשר הערות על הנכתב, בסימן "בם דברות עשר", בדקדוק אמרים, אחת לאחת על גוף הדברים, יישר חיליה לאורייתא, כן ירבה וכן יפרוץ. והנה אמינא, על מנת שתרבה הדעת לשאת ולתת בהגיונה של התורה והמסורה, אם יורשה לי ממעלת כבוד תורתו, למען יהיה לי פתחון טוב, להשיב על הדברים, אחת על אחת בדקדוק אמרים, ולהציג מן המעט שיש בצקלוני, אף אם אני אנוש עני, כי זה הוא חלקי מכל קנייני. ואם יתיישבו הדברים על לב שלא כבתחילה, אודה למעלתו להשיב אמרים, כבמתכונת תחילה, בדיבוק חברים. וזה החלי בעזרת צורי וגואלי.

1) **תשובה ראשונה** - הנה כתבתי בהערתי שם, 'שבתחילה מש"כ שכן דעת רוב המקובלים וציין לנכתב בשולי המעיל (סי' ד' או' ל"ד). הכוונה למה שהביא כה"ח (סי' כ"ה סוסק"ק) את דברי המקובלים. הנה ביארתי את כוונת הרב בציונו לדברי כף החיים, היינו שממנו נשמע שכן דעת רוב המקובלים, על ידי כך שבמניינם נמצא שהם רוב. ועל זה השיב מו"ר שליט"א בשיעורו, שלא ממניינם הביא זאת, אלא שכבר כתבו כן האחרונים וכף החיים בעצמו בסימן כ"ט וכו', שרוב המקובלים מונעים זאת.

אמר הכותב. הנה אמינא שאמנם כן הוא, אולם דברי בהערה מוסבים למה שכתב מו"ר שליט"א בשולי המעיל אליו ציין, וזה לשונו שם, "שו"ר בכף החיים סימן כ"ה סס"ק, דהכי סבירא להו לרוב המקובלים". הנה מפורש שהציון הינו לסימן כ"ה ולא לסימן כ"ט. ועוד זאת בה שלא כתב מו"ר שליט"א, שכף החיים כתב שכך הוא דעת רוב וכו', אלא ששם מבואר 'דהכי סבירא להו לרוב המקובלים', היינו שכף החיים הוא האמצעי לעמוד על כך בציינו לכולם, וכיצד הגענו לרובי אם לא על ידי ספירתם, שלא כתב שם כף החיים במפורש שכך הוא הרוב אלא רק ציינם, וזה יתכן רק כפי שדקדקנו. מה גם שאם ההפניה היתה לסימן כ"ט סק"ב, הרי שם נכתב ש'כך דעת רובא דרבוואתא', ומבואר שם שאינו מדבריו כלל אלא העתק מספר פתח הדביר. וממילא אם משם היתה זאת, ההפניה היתה צריכה להיעשות אליו מעיקרא, ולא לספר כף החיים כלל, שם הורק מכלי אל כלי. ועל כרחך כפי שביארנו כוונת הציון.

2) **תשובה שניה** - מה שכתבתי בהערתי שם, 'והנה חמש מן הציונים שם הם להחיד"א, וחלק מן האחרונים הנכתבים שם הכריעו כן על דרך פשרה, של 'שב ואל תעשה', פתח הדביר, עיקרי הד"ט'. והעיר על כך מורנו הרב שליט"א, וכי יש נפקא מינה אם דרך זו בחרו לעצמם, וכי 'שב ואל תעשה' אינו שיקול חשוב, אם לא יודעים מה לעשות, ישנו הבדל אם נוקטים משהו בשב ואל תעשה או בקום עשה. וכו'.

א.ה. הנה לעניינינו ודאי שהוא שיקול חשוב שלא למנותם ולצרף את דעתם. היות שכדי לבטל מנהג קדומים כפי שיבואר בהמשך [תשובה ששית], הצורך הוא במונעים דווקא, ולא אלו שנקטו דרך פשרה בהוראתם שלא יניחו תפילין, רק מטעם שאינם רוצים להיכנס לסלע המחלוקת. ואף לדעת הרב שמהכרעת מהרי"ץ משתלשל המנהג, וכי דבר קל הוא לסתרו על ידי הוראת אלו שלא נקטו צד כל שהוא בענין. ואמנם אם השאלה אם להניחם בשאר ימות השנה, ודאי שהם בכלל השיקול, אולם לסתור בנין זקנים על פי הוראת ספק, בבחינת ויאנחנו לא נדע מה נעשה', פשוט שלא ניתן למנותם. וזו היתה כוונתי, וזה ברור.

3) **תשובה שלישית** - מה שכתבתי, 'והמצויין לסידור קול יעקב שכתב בשם הרמ"ק למנוע את הנחת התפילין, הנה אנכי לא מצאתי היכן כתב כן, לא במקום שצויין בכה"ח ולא בשאר מקומות מן הסידור'. העיר הרב 'הוא טוען שלא מצא היכן כתוב זאת, מה בגלל שלא מצאת שזה כתוב בסידור קול יעקב אז מחקת את זה וכו', אבל אנו טוענים, גם אם לא מצאת, וכי הם חשודים לכתוב שקר? מה שלא מצאת ברמ"ק, זה לא שיקול הלכתי?!

א.ה. הנה לא מחקתיו ממניינם ואף לא חשדתיים [ה"י] וכו', וכיצד יעלה על לב שלזו היתה כוונתי, וכי כעת אני הוא הנחשד בדבר!; הנה רק הערתי שלא מצאתי מקור זה, ומה יש בכך. ואפשר שאם גם מעת"ר שליט"א היה מחפשו בדפוסים הרגילים שאני חיפשתי שהם הנפוצים, אפשר שלא היה מוצאו, שהמעין בהם יראה כתיבה צפופה מאוד באותיות זעירות. ומובאה זו בשם הרמ"ק מובלעת באותיות עוד יותר קטנות. ובכלל אינו במקום שצויין בספרים הנזכרים, שלשם בעיקר היו עיני נשואות. ולא היה לפני המהדורא חדשה

שהיתה לפני הרב בעת כתיבת התשובה. ועכ"פ לאחר זמן מצאתיו אף בישינים בעמוד צ"ז, וצויין אצלי מכבר בגיליון למהדו"ב.

4) **תשובה רביעית - מה שכתבתי, 'שאם עומדים למנין, ובנוסף למה שהבאתי וכתבתי בגוף התשובה, אין כל כך פער גדול בין המונעים לבין שאינם מונעים'.** העיר הרב שרוב הוא רוב בכל מקום אפילו אחד יותר הוא רוב וכו',

א.ה. הנה כוונתי פשוטה והכל נסוב סביב זה, שכדי להורות לבני ק"ק יהדות תימן המצויינים במנהגים קדומים, לנטות אחר רוב המקובלים, על אף שמנהגם המקובל והברור בידיהם מאבותם דור אחר דור, (ונרחיב בזה בתשובה ששית), פשוט הוא שהצורך הוא לרוב **ניכר בהחלט** ולא הפרש קטן בין המונעים לשאינם מונעים. והדברים פשוטים. [ולאחר הערת הרב החמישית שבסמוך, שאל אחד מן הקהל את הרב, 'הרי אין זה שייך לדיני ביטול ברוב. אף שמיעוט המקובלים אומרים שיש להניח, כיוון שהם לא מיעוט בטל ואינו נחשב, אולי יש לאחוז במנהג'. והיא טענה המתבקשת, והרב שליט"א השיבו שכן דרך ההלכה לילך אחר רוב פוסקים, אע"פ שזה לא סנהדרין וכו', ולפי מה שכתבתי כאן ובתשובה ששית, הרי לא יכון הדבר במקום שישנו מנהג ברור מקדמונים].

5) **תשובה חמישית -** לגבי מה שכתבתי, **'שלאור מה שהבאתי בשם האר"י, אין מקום לעמוד למנין מי ומי ההולכים'.** וביאר הרב את דברי, שכוונתי הינה למה שמצאתי בשולחן ערוך האר"י (ורק אליו בלבד, כי על זאת נבעה ההערה), שהאר"י היה נוהג בעצמו להניח תפילין במנחה דערב שבת. והביא על זה את דברי החיד"א בשו"ת חיים שאל, שכתב לשון ברורה בזה, (והרב הקריא את לשונו המוכיחה, בהטעמה ובניגון מוכיח, כדי לשיבר את האזן!), וכן הביא מהרב 'וישב היס שאין לסמוך על ספר זה וכו' וכו'. וכדי לחסוך את אריכות ההערה אומר את תמציתה, שבהיות שמקור דברי בזה, הוא ספר בלתי מוסמך - ספר שלחן ערוך להאר"י ז"ל - אם כן כשלה נפלה לא תוסיף קוים הראיה לדעתו של האר"י. (ולעניות דעתי זו ההערה הגדולה ביותר מכלל הערות הרב).

א.ה. הנה הרואה יראה בגוף תשובתי הנזכרת (וברוך ה' נגלה הוא לעיני כל), שבגילוי דעת האר"י מהי, לא התכוונתי דווקא אל ספר זה, אלא על כללות כל דברי האחרונים המובאים שם באות ג' שכתבו כך בשם האר"י, ורבים ונכבדים הם ובכללם גאון עוזנו ותפארתינו מהרי"ץ. ובכללם בדורות שלנו, הגאון שריה דבליצקי זצ"ל, הבקי בסתרי תורה ובכתבי האר"י, לא פחות מהרבה מארי דרזין שבדורינו שיצא שמם לשם ולתהילה. וכיוון שאלו שכתבו שאין מניעה מלהניח, ציינו תוך דבריהם את דעת האר"י, שלא כדעת החולקים שלא נתלו בו ישירות כלל (שהם הרי כאמור רוב מנין). על כן בכללות הדברים כתבתי, ש'לאור מה שהבאתי בשם האר"י, אין מקום לעמוד למנין מי ומי ההולכים'. ולא כיוונתי 'דווקא' לספר הנזכר. וברוב המקומות בתשובתי שצינתי הנהגתו הנזכרת שם, לא היה זה אלא כתוספת על האמור קודם לכן. יעויין, יתנו עידיהן ויצדקו. מה גם שאם סמכתי דווקא על הספר הנזכר, מדוע הבאתי שם יחדיו בכפיפה אחת תוך כדי דיבור, את לשונו של החיד"א הנזכרת - שהרב ציטט - לאמור שאין לסמוך עליו. הרי שוברו בצידו.

ולגוף ספר זה, הנה הוא קיצורו של 'ספר שלחן ערוך על דרך האמת' המושתת על ספר נגיד ומצוה למהר"י צמח, ויש המייחסים אותו ישירות אליו. וגדולים ועצומים הם המביאים ממנו שמועות בשם האר"י. ואם הגאון 'וישב היס' אין דרכו להסתמך אלא על כתבים מקוריים המפורסמים וכו' כדבריו, וספר זה אינו בכללם, יש שאין חושבים כמותו, שמנגד אליו [אם ניתן בכלל להשוות], המקובל האלדי ר' עמנואל חי ריקי זצ"ל בספר משנת חסידים בהקדמתו השניה, נסמך אף נסמך עליו, יעויין בהקדמתו שם שציין כיצד בנה את

ספרו ואחת מאבניו הוא ספר זה, וזה לשונו, **כי אצלתי מפי האר"י זלה"ה ותלמידו הרח"ו ושאר תלמידיו המפורסמים, בקראי בספר הדרושים וספר אדם ישר, וספר מבוא שערים וספר גלגולים חלק ראשון הנדפס וחלק שני כתיבת יד, וספר הכוונות הנדפס ואותו של כתיבת יד, וספר נגיז ומצוה הנדפס ואותו של כתב היד כי הוא גדול מאד מהנדפס. וספר לחם מן השמים וספר שלחן ערוך של האר"י וכו'. ע"כ.** ונוסף לכך ישנם עוד אחרונים שנסמכו עליו למעשה, ספר משחא דרבנותא (סי' כ"ח דף כ"ד עמ' ד' ד"ה שוב), עטרת זקנים (סי' כ"ה או' ג'), הביאו באר היטב (סי' כ"ז סקט"ו). ואף בעל שו"ת וישב היס בענין זה לא דחאו מכל וכל, רק שכתב, שאינו בר סמכא 'מוחלט'. וכן מהרח"פ בשו"ת לב חיים (ח"ב סי' קמ"ג), שעסק אף הוא בנידון שלו, לא סתר נאמנות ספר זה כמבואר בדבריו, אלא עימת אותה עם הוראות אחרות בשם האר"י, לאמור לנו שמשקל לו לספר זה בהנהגות האר"י במקום שאין סתירה לשמועות האר"י ממקורות אחרים, וכאן אין שום סתירה. ואדרבא כל המביאים הוראה בשם האר"י בענייננו, הם הסוברים שניתן להניח תפילין בההיא שעתא. ולפי דברי הרב אין לסמוך עליו כלל ועיקר. ועכ"פ אנו אעיקרא קאי, שלא אליו בלבד נתכוונתי בצייני אותו.

ויש בהעיר כאן שנשאל הרב שליט"א על ידי זולתי, אחר ראותו מה שכתבנו, הרי בעל משנת חסידים סמך על ספר זה, וענהו הרב, 'שאינן להשוותו כלל אל החיד"א'. הנה ראשית מאין לנו שהחיד"א בקוצר דבריו שם, כיוון אל ספר זה דווקא, שבזמנו ידוע הדבר שיצאו קונטרסים רבים בתורת הנסתר המייחסים עצמם אל תורת האר"י ותלמידיו, עד שגזרו חרם על הוצאת הכתבים, ושמא אליהם נתכוון. ולגבי גדולתו של בעל משנת חסידים בפרט בתורת הנסתר, אין צורך להביא עדות גדולי ישראל על כך, שהיא מן המפורסמות. אולם מדברי גאון עוזנו מהרי"ץ יש להביא מה שכתב אודותיו בתשובה העוסקת בבירור דעת האר"י באמת, וזאת אף במקום שמנגדת את הנהגת מהרח"ו תלמידו המובהק, והוא בשו"ת פעולת צדיק חלק ראשון סימן קמ"ד, 'ולזה תמצא שהרב משנת חסידים אשר בכל דבריו לא נטה ימין ושמאל מדברי האר"י, כתב בערב שבועות שהוא יום מ"ט יגלח וכו'. ע"כ. ואם כך היא מידתו, ובחר לו את ספר 'שלחן ערוך האר"י' כאחד מאבני היסוד לספרו הרם, ודאי שידע על מהימנותו, ולא נותר לנו אלא לומר כפי שכתבנו, שהחיד"א התכוון לספרי קיצורים אחרים.

ומהפנית הרב לספרו של הגאון ממונקאטש נימוקי אורח חיים (סי' רס"ז) ראיתי בפנים דברים מעניינים לנידוננו, שלא רק ספר 'שלחן ערוך האר"י' הביא עדות זו שהאר"י נהג להניח במנחה דערב שבת, אלא אף מצויה היא בספר הכוונות להאר"י [ונציה שנת ש"פ], וכן בסידור האר"י שסידר רבי שבת [שנת תרכ"ו], שהם ספרים מוסמכים. ואף הוא לא מיהרו פעמיו לנתוך מהימנות ספרים אלו לקראם בלתי מוסמכים, אלא השאיר אמינותן על מתכונתן, רק שמפאת שהיתה לו תמיהה בדבר, כתב לבאר ולפרש שיחם וכוונתם.

6) תשובה ששית – בהתייחס למה שכתבתי, 'לגבי הנכתב, שהמנהג להניחם בשעה זו בא בעקבות הכרעת מהרי"ץ, הנראה לומר יותר, שמשום שאין מחלקים במנהג הנחת התפילין בשעת המנחה, היא הסיבה לכך שמניחים אותם בשעה זו, מבלי לחלק בין ערב שבת לשאר ימות החול', טען הרב, 'אם זה כך מדוע בזמן מהרי"ץ לא היה מנהג קבוע, רואים שבזמנם התלבטו בענין, ועל כרחך משום הכרעת מהרי"ץ נהגו להניח'.

א.ה. הנה ראשית יש לשאול מהיכן באה לנו הידיעה הכל כך ברורה, שלפני יותר משלש מאות שנה לא היה מנהג קבוע בדבר, ומבוכה והתלבטות בענין היתה אם להניח תפילין בתענית החלה בערב שבת, עד שבאה הכרעת מהרי"ץ להורות להניח. הרי אין מקור כלל לדבר ואפילו לא שמץ ובדל ראייה כדי לקבוע זאת, ומאין לנו מידע כל כך מדויק, להשתית עליו את השתלשלות העניינים, עד הגעת מהרי"ץ שהורה להניח. וממה שמהרי"ץ לא העלה מנהג זה כלל, הנה הרבה מנהגים לא נזכרו עמו אף שאין עוררין על הנהגתם, כך שאין ללמוד כלל משתיקתו, שהיתה בתקופתו מבוכה בענין. וכי מנהג עטיפת הטלית בערב שבת (היפך חשש המקובלים), נזכר בדברי מהרי"ץ ש'כך הוא מנהגינו', עד שנאמר שזאת לאות שבזמנו לא היה מנהג ברור

בדבר. וכי קבלת שבת בהדלקה ציין עליה שכך מנהגינו, וזאת הרי ידוע מנהג קדום אצלנו מזמן הגאונים. ואדרבא לא ייחד לו מהרי"ץ את הדיבור כלל, רק בבואו ללמד על קדימות הדלקת נר חנוכה לפני נר שבת, ניזכר באגב שכך הוא סברת רוב הגאונים. והקרוב לומר בענייננו שההיפך הוא הנכון, שבהיות שמנהג זה לא קמו לו עוררין, לא מצא לנכון להעיד על השמש בצהריים. שדרך כלל כל מה שמהרי"ץ בחיבוריו מעיד שכך המנהג, אנו מגלים לאחר בדיקה ופשפוש, שהיתה מחלוקת בזמנו על הענין, וכאן - ותשקוט האר"ש, וכמו שיתבאר בהמשך.

ו'הכרעת' מהרי"ץ בסידור עץ חיים בענין זה לא שמענוה, שלא החליט בדבר מפורש, אלא דעת נוטה שמעינו, וכן כתב הרב מפורש ב'שולי המעיל' שם, שדעת מהרי"ץ בסידור עץ חיים אינה מפורשת, וכלשונו שם, 'ולא הכריע בפירוש, אף כי משמעות נטיית הדברים שמסכים להחמ"י'. וכי ל'הכרעה בצורה כזו', נאמר שהתבטלו כולם לנהוג כאיש אחד [וכמו שיתבאר בסמוך] מכאן ואילך לנהוג להניח תפילין בתענית החלה בערב שבת. ובודאי שאין לומר שמדובר על הכרעת מהרי"ץ בספר 'מעיל קטון', שכמה כבר ידעו מקיומו של ספר זה, מה גם שנכתב בימי חורפו כפי שיטתו בילדותו, [ובזה כבר חילה לגנוז קונטרסיו בהקדמת 'אגדתא דפסחא', וקרוב שהוא בכלל].

ויש להוסיף עוד ש'מבוכת הדעות' נעשתה בעיקרה, רק לאחר תקופת בעל חמדת ימים, כמו שאמר הרב מפורש בשיעור, [ועליה עומד הבנין - 'שאם היה רואה מהרי"ץ כל זאת ודאי היה חוזר בו', שהרי לא ראה מחלוקת גדולה זו בענין]. ואם כן על איזו מבוכה מדובר שיש לנו בה ידיעה ברורה כל כך שהיתה 'התלבטות בענין' עוד קודם לתקופת מהרי"ץ. וכל זה כתבתי בהתייחס להעמדתו של הרב את אשר אירע בימים קדמונים, אולם לי ודאי הדבר שלא היתה שום מבוכה בזמנו, וככח מנהג זה היום ככחו אז, וטעם הדברים, כפי שכתבתי בתשובתי הנזכרת שלא חילקו בין הימים, אלא בכל מנחה דתענית הניחו תפילין, כמנהג מקדם קדמתה. ואתמוך דברי בהבנה זו.

הנה כל ארץ התימן [מלבד מקומות בודדים ממש, נער יספרם]. כולל מחוז שרעב - מקום שפשט צורה ממנהגים קדומים ולבש צורה להוראותיהם של המקובלים ברוב ככל ענייניהם, על פי מאמר רבותיהם נ"ע, נשתמר מנהג הנחת התפילין במנחה של תענית אפילו כשחלה בערב שבת. למרות שרוב מנין מקובלים בדורות אחרונים מונעים זאת, ועליהם בדורות האחרונים - אור ה'שמ"ש'. וזאת כפי שנודע לי מברור אצל זקניהם, ובפרט על פי סידור 'תפילת החדש' היוצ"ל בעריכה מחודשת (מהדורא שניה עמ' 467). שם כתב, 'מניחין תפילין במנחה של תענית (גם בעשירי בטבת שחל ביום ששי)'. ובשיחה שנעשתה עם המו"ל נאמר מפורש שחקר זאת עם זקני רבני שרעב, (ואגב, זוהי ייחודיותו של הסיפור). ולא דבר ריק הוא כלל. ונוסף גם הוא, קהילת קדש יהודי ביד'א, שבהרבה מן המנהגים שלהם עזבו את מנהגי תימן הקדומים, והלכו בעיקר לאורו של בעל ה'לבוש' היינו שיטת הרמ"א. ובחקירתי אצלם, עד היום תפוס בידם, הנחת תפילין בתענית החלה בערב שבת, כפי שביררתי הדק היטב. והנה אם במקומות אלו שידועים בדרכם כאמור, שלא להחיל על עצמם הנהגות קדומות ברוב מעשיהם, עדיין אוחזים במנהג זה ברוב עוז ותעצומות, אין זאת כי הדבר ברור הוא, שכך נהגו מימי קדם בלא צורך ל'הכרעת' מהרי"ץ. וכל שכן שמנהג זה תפוס בכל קהילות תימן בלא חילוק, הן בלדי והן השאמי, וכי כולם בעקבות 'הכרעת' מהרי"ץ שבפועל אינה הכרעה אלא רק נטית הדעה, באו לידי מידה זו, פשוט שלא. ועל כרחך אהדרינן למעיקרא כדבר האמור.

והנה בתחילה הרב קצת פקפק במה שהעליתי בסברת הדברים 'שלא חילקו', שהרי החכמה לחלק וכו'. ואמינא שאכן כך הדבר, שהחכמה לחלק, אולם לעתים קרובות ישנם גם דברים שהסברן תלוי במציאות, כיצד התרחשו וכיצד הושפעו, בלא קשר לשכל ודעה ואף לא חכמה. ובהרבה מן המקרים הוא כפי שכתבתי, שדרך ההתנהלות הטבעית הינה מבלי לחלק, (ויש לעיין בשלהי הקדמת שו"ת אורן של חכמים חלק ראשון, ד"ה וכמו כן מצאתי עוד). ובפרט בנידון זה, וכאמור. ואין לזה שום קשר לכלל הידוע 'לא פלוג', שהבין הרב מדברי, במה שכתבתי, 'לא חילקו'.

7) **תשובה שביעית - מה שכתבתי, 'שמהרי"ץ לא דיבר כלל ועיקר לגבי מנהג הנחת תפילין בתענית,** כדי שנאמר שממנו הונהג להניח'. אמר הרב, שאמנם נכון שמהרי"ץ דיבר בתפילת מנחה סתם, מכל מקום ברור שכל הנושא במשך הדורות שלפנינו, היה רק בתעניות דערב שבת כיוון שלא הניחו בפועל תפילין במנחה של חול, ואם כן הסתכלו אנשים במה שהכריע מהרי"ץ, ולקחו משם. עכ"ד.

א.ה. אמנם אפשרות זו בהחלט היתה מסתברת להיאמר, אם היתה למהרי"ץ הכרעה ברורה בענין, כדי שנקיש ממקום אחד למשנהו לידע את המעשה אשר יעשון. אולם במקום שרק ה'דעת נוטה' ואינה מפורשת כלל, ודאי שלכל הפחות בענין בו ישנו 'ספק' והתלבטות לרבים, שם הוא הצורך בגילוי דעתו. שהרי במנהג קדום בקום עשה להניח תפילין בתעניות עסקינו, ולא מילתא זוטרתא היא, ללמוד ממקום שאין בו מניעה לבלי להניח, למקום שיש בו כורח מנהג קדומים להניח. ובזה יש לי להוסיף, [ושייך הוא גם להערה הקודמת]. אם בזמן מהרי"ץ היתה התלבטות בענין וכו', ובאה הכרעת מהרי"ץ לפשטה. מדוע מהרי"ץ הבקי במנהגי תימן, ומן הסתם ידע את אשר אירע בתקופתו ואף שקדמה לה, מדוע לא העלה פתרון הדבר, לכל הפחות במקומו ביסוד תעניות, בפירוש שפוטן בלשון ברורה, וחלף זאת כתבו שלא במקומו ובדרך 'דעת נוטה'. אין זאת אלא להורות כי לא היה שום ספק בדבר, ומהרי"ץ ידע היטב זאת, ומה שבכל אופן העלה נידון זה על מנת לדון בו, אינו אלא במקום שאין בו כורח מנהג קדומים, כגון בשאר ימות השנה, שברצותו יניח וברצותו ימנע.

8) **תשובה שמינית - מה שכתבתי משמו של הרב, 'שמהרי"ץ הכריע כן, היות שהרב חמ"י כתב כן בשם האר"י'. והערת, 'הנה על פי הנכתב בתכלאל עץ חיים (פ"ח.), לא מוזכר שמשום שנסמך הרב חמ"י על דברי האר"י כתב כן'. ועל זה העיר הרב, 'שאמנם בעץ חיים לא נזכר אבל במעיל קטון מבואר כן, שם הביא זאת בשם האר"י. אבל מה זה משנה אם הוא הזכיר את האר"י או לא הזכיר, זה כבר מובן שהמקור הוא מהאר"י וכו'.**

א.ה. וכן ציינתיו אני לשם מיד סמוך לכך, שבמעיל קטון אכן נזכר כן, ויתבאר בסמוך (הערה תשיעית). ועכ"פ עוד לא התחוויר לנו שהגורם להכרעת מהרי"ץ בעץ חיים, הינה משום הוראת האר"י, ושזה השיקול העודף לפי דעת הרב, לנטות מעל פני הרמ"ע מפאנו. וזה דבר שהשכל מחייבו כאשר רוצים לסתור דעה מפני דעה, להסביר טעם הדברים, וכאן משקל גדול הוא, והיתה העלמה. ואפילו לציין ברמיזה בעלמא על דרך 'חמדת מיים בשם האר"י, לא נשמעה בזה.

והאמור כאמור בספרו מעיל קטון, הנה הרב ב'שולי המעיל' שם עצמו כתב, 'וניכר שלא היו אז לנגד עיניו, [היינו כשכתב את האמור בסידור עץ חיים], דבריו אשר כאן [האמורים במעיל קטון], מה גם ששם ציין לחמ"י דף ל:, וכאן ציין לחמ"י דף ל"ח. לפי דפוס ראשון שהיה אז לפניו. עכ"ד הרב. ואשר על כן כיצד ניתן לומר שהכרעת מהרי"ץ בעץ חיים נבעה מכח הוראת האר"י האמורה בספרו מעיל קטון, כאשר לא ראה אותה כלל בשעה שכתבה שם בסידור עץ חיים, אלא רק מן הזכרון [כפי שניכר מטעות הציונים].

9) **תשובה תשיעית - לגבי מה שכתבתי, 'ובס' מעיל קטון מבואר להדיא, שמהרי"ץ כך היתה דעתו מצד עצמו מעיקרא, וכמו שהדגשתי זאת פעמיים בגוף התשובה, רק שלאחר מכן הביא לסייע את דבריו ממה שמצא בס' חמ"י'. אמר הרב, שאין הדבר כן, אלא שהכל סובב סביב דעת האר"י, ואין היא דעת מהרי"ץ עצמו. שבתחילה כתב לסייע את הוראת באר היטב שכתב על פי האר"י בספר הכוונות למנוע את ההנחה, ולאחר מכן כתב לפקפק באמינות מקור דברי באר היטב וכו'. אלמא לא בדעת עצמו כתב את דבריו, אלא בדעת האר"י והכרעתו דווקא קאמר. ואדרבא דעתו היתה מהתחלה, שאין להניח בגלל היסח הדעת, משמע שנטיתו מעיקרא היא שלא להניח, עכ"ד הרב.**

א.ה. הנה תחילה נשאל את עצמינו מה הוא הגורם לכך שמהרי"ץ הכניס את עצמו לערער על דברי באר היטב, ולהכביר בהבאת פוסקים רבים, לדקדק בדבריהם אף שאינם מפורשים בענין, ולהוציא מתוכם את ההבנה, שהאר"י לא הביע את דעתו בענין, ושלא כפי שכתב באר היטב בדעתו. מדוע מהרי"ץ הכניס עצמו לחקר הדבר הדק היטב לפענח הבנה זו, כפי שניכר בדקדוק דברי כל אחרון שהביא, ועוד הוסיף לכך סברא. אם לא שנאמר שדעתו לא היתה נוחה בלשון המעטה, מהוראת באר היטב למעשה. [ומה שכתב בתחילה ביאור על דרך הפשט, אין זה אלא דרך פירוש ואין מכאן שום גילוי לדעתו בדבר]. ועל כרחך כפי שכתבנו, שדעתו מעיקרא לא היתה נוחה מהוראה זו, אלא אדרבא מותר להניח תפילין כבשאר ימות השנה. ולכן לאחר שסיים להוכיח כן מעצמו, הביא כסיוע לדבריו אלו, את מה שכתב בעל ספר חמדת ימים, בלא שהזכירו קודם לכן כלל, וזה לשונו, 'ואחר כתבי כל זה זכיתי ומצאתי ראיתי בספר חמדת ימים וכו', ומי נאמן בית ספרי האר"י כהחמ"י, שראוי לנו שלא לנטות מדבריו ימין ושמאל'. וחתם דבריו לאחר הבאתם, 'ותליית שמצאתי או"ן לני'. ומבואר כפי שכתבתי, שכל דברי מהרי"ץ הנה הינם מהלך עצמי שלו בענין.

10) תשובה עשירית - לגבי מה שכתבתי, 'מה גם שיש להוסיף את כל ההכרחים להורות כן, כפי שכתבתי בגוף התשובה'. והיינו שמנהג זה קדום אצלינו ונהגו כן בכל גלילותינו, ומעשה רבי מיוחד נזכר בתלמוד שנעשה כן, וכו' וכו', אין טעם לכפול, הכל כפי האמור בגוף התשובה. ועל זה השיב הרב, 'האמת כי אין ידוע בכלל ממתי התחילו אבותינו להניח תפילין בתעניות, האם זהו מנהג קדמון אצלינו, מהדורות הראשונים ומימי קדם וכו'. ברמב"ם לא מוזכר זאת, בהחלט יכול להיות שהמנהג לא התחיל, כי אם מלפני כארבע מאות שנה. לא מפורש ממתי התחיל. אין בסיס וראיה לומר שאנו משנים מנהג קדמונים.

א.ה. הנה ראשית, ממתי אנו לומדים מהרמב"ם על תוקפם וחוסנם של מנהגי אבותינו, וכן של שאר קהילות ישראל. שהרי פשוט הדבר שאין חיבור הרמב"ם המקום ללמוד זאת, שביסודו הוא ספר הלכה. ומנהגים ספורים הנזכרים בו, נער יספרם, אינם באים ללמד על הכלל. והאף אמנם דעתו של הרב בכללי מהרי"ץ, ש'במנהגים כהרמב"ם', מכל מקום אין זאת אלא במנהגים התפוסים בידינו שעלה זכרם כבר בחיבור, שאנו תולים אותם ברמב"ם (לא ממנו ישירות אלא משום דרכי הלימוד הזהות, ואכמ"ל). ומה גם שהרמב"ם בחיבור לא הביאם כמנהג, רק אבותינו עשו מעשה כן ונהגו כך מאות בשנים. אולם ישנם מנהגים רבים התפוסים בידינו שאינם נזכרים ברמב"ם כלל ועיקר, וכי נפקק בקדמותם רק משום כך, כגון לתקוע בשופר של חיה (ואדרבא), קבלת שבת בהדלקה ועוד ועוד.

ולגבי האמור, שאין לנו ידיעה על קדמותו של המנהג, ואם כן יכול להיות שאינו קדום, ואשר על כן יש להורות כפי שהורו המקובלים וכו'. לא הבינותי כלל, האם בשל חסרון ידיעה ממתי הונהג המנהג, ניתן הפתח לערער על קדמותו. וכי בכל המנהגים הקדמונים התפוסים אצלינו, יש לנו ידיעה אימתי החלו, כדי שנאמר שמחמת כן, אינו מחויב שביטולם הוא ביטול מנהגי אבות. האם לכל המנהגים התפוסים אצלינו, שאנו מחזיקין אותם קדומים ביותר, נמצאו סימוכין? [ומענין שבמנהג ברור זה שבכל העולם יצא קו, ישנו חוסר ברירות באשר לזמן התפשטותו, ואילו במה שאירע לפני תקופת מהרי"ץ לפני שלש מאות שנה יש לנו ידיעה ברורה שהיתה התלבטות בענין, אלו אומרים בכה ואלו בכה, ולא רק זו אלא אף ידוע לנו שביטולו הם את דעתם כשראו את הכרעת מהרי"ץ בסידור 'עץ חיים']. ואף אם נאמר שישנו חוסר ידיעה מאימתי הוחל לנהוג זאת, לא הבינותי מדוע נמעת את קדמותו לקרבו לימינו אנו, ולא להוסיף על שנותיו, שהרי חוסר ידיעה הוא זהה לכל כיוון. ואף אם ניטה לצמצמו ולהמעיטו במנין שנותיו, הרי גם הרב שליט"א, מיעטו לכל הפחות לארבע מאות שנה, וכי אין שיעור מאות בשנים זה, יכון לקרותו 'מנהג קדום', בפרט שהינו קודם גלות מוצע, שכידוע רק לאחר השבר נורא זה, השתנתה יהדות תימן אחרת ממה שהיתה.

ובאשר לקדמותו של המנהג, אדרבא קרוב אצלי לומר שהוא קדום ביותר. זאת בהיות שאנו רואים שבהרבה קהילות מקהילות ישראל נהגו כך לדבר פשוט, ולא רק אצלנו. כמו שהארכת בתחילת תשובתי שבספרי הנוכר, להביא מקורות שכך נהגו הרבה קהילות מתפוצות ישראל. והנה כאשר ישנה התפשטות הנהגה במימדים כאלו על פני ארצות רבות, הדבר מראה בעליל על קדמותו, ואפרש.

אם המנהג הינו נחלת מקום אחד, ישנה 'אפשרות' סבירה לומר שנתחדש מקרוב, אולם כאשר ההתפשטות הינה רחבת היקף וכמו במנהג זה, ומה גם בתנאים שהיו בזמנים עברו, שלא היה קשר ישיר בין המקומות, אלא בעיקר על ידי אנשים שעוברים ממקום למקום, בזה הדבר מראה בעליל שההתפשטות החלה אט אט להתפרסם בהרבה מקומות, וזה דבר הדורש זמן גדול של מאות רבות בשנים. וכאן כאמור זו התופעה. [ויעויין לשון מהרד"ם בספרו שתילי זיתים (סי' מ"ו סוסק"ט), שכתב על מנהג זה, 'נהגו קדמונינו'].

ובפרט הוא מה שציינתי למעלה בתשובה ששית, שמנהג זה נוהג בפשיטות בכל ארץ התימן, לאורכה ולרחבה. לא מיבעיא בלדי ושאמי אלא אף שרעב וביד'א וכיוצא בהם, שמנהגים קדומים התפוסים אצלם אינו ענין של מה בכך. וכי דבר ריק הוא להיות כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים. והסכמה מוחלטת זו בענייננו, לא מצאה מקום במנהגים שעליהם אין עוררין שהם קדומים מאוד, כגון חליטה וחזור וניעור בפסח וכדומה. היות שכבר בתימן היו שפקפקו בעצם קיומם. וזה דבר שכשלעצמו מורה על קדמותו של המנהג, שאם אינו כן, ודאי שהיה צריך להיות נוהג זעיר כאן וזעיר שם. להיות התפשטות איטית ואי התפשטות בכל המקומות, וכפי שכתבנו לבאר למעלה, יסוד זה בהרחבה. ואחיזה חזקה זו מורה שלא הונפה עליו מעולם חרב הכורת, ואף אם היה מי שפקפק, ודאי הוא שנדחה מפני המנהג. ועל כן קיבלנו מציאות נפלאה זו עד ימינו.

ואשר על כן, מה בצע נפן להוראת חלק מן המקובלים האחרונים המונעים את הנחת תפילין בעת הזו, וגדולה מזו מצינו לרבינו האר"י שאסר איסר לומר 'ויעבור' בהושענא רבה, ומי לנו גדול ממנו שאין רוב עומד כנגדו, ולמרות זאת מהרי"ץ לעומתו תמך מנהג זה אצלנו לאמרו בקום עשה, על אף שאינו כל כך קדום אצלנו, וזאת בטיעון שכן הוא מנהגינו, ודון מיניה ואוקי במכל שכן באתרין. [ויעויין שם היטב בפסקי מהרי"ץ ח"ד עמ' שי"א ובבארות יצחק או' רצ"א. וביותר באו' רצ"ו שם האריך בפתגמא דא. ואף במקומות שהזוהר והמקובלים אוסרים, אין זאת כנגד מנהגים תפוסים או שזה יאות להולכים בתורת הסוד ולא לכלל העם. כאמור]. וכן דעת האר"י בשער הכוונות (דף נ"א:), ובפרי עץ חיים (שער הסליחות פ"ח), שלא לומר יותר מוידוי אחד ביום. וכן כתב בספר חמדת ימים משמו, ואף על פי כן כתב מהרי"ץ ליישב מנהגינו לאמרו באשמורות שלש פעמים, ולא ההין לבטלו, שוב אף על פי שסדר האשמורות המצוי אצלנו אינו כל כך קדמון. וכן יש להוסיף שבשער הכוונות (דף נ ע"ד) מצויין שהאר"י ז"ל לא היה אומר את הוידוי 'אשמנו באומר ובפועל, כיוון שאינו ע"ד הקבלה. אולם מהרי"ץ למרות זאת קיים את מנהגינו.

מה גם שכל חכמי הפשט וראשם מגיע השמים ושמי השמים בהנהגת חכמי התלמוד למעשה, שמותר הוא הדבר ואין מניעה כלל ועיקר. וכי התנא האלדי רבי אליעזר הגדול רבו של רבי עקיבא דורש כתרי אותיות פחות בדעתו מחכמי המקובלים בדורות האחרונים, שהניח תפילין בשעה זו. ולגבי חילוק בין להניח לבין להשאירן עליו, כבר מילתי אמורה בענין זה בחיבור, באות ד' ד"ה וראיתי. שאין טעם לחלק, שהרי סוף סוף מציאות תפילין עליו בשעה זו, היא שאינה רצויה לדעתם, ונשאל הפוך מכך על פי חילוק זה, האם מהר"ם פאפיר"ש המונע הנחת תפילין בעת הזו, יתיר את המשך הנחתן על גביו, פשוט לי שלא. וטעם המעשים בש"ס שנעשו בזה האופן, אין בכך כדי ללמוד למנוע את הנחתם בקום עשה בזמן זה, היות שבזמנם היו מניחים את התפילין במשך כל היום, ולא מצוי הדבר שיניחום באמצע היום.

כה דברי אני הק"ו הצ' אורן בכא"מ שמעון צדוק יצ"ו

סוף דבר כתחילתו לעטות על עצמינו עטרת תפארת תפילין במנחה דתעניות בכל עת ובכל זמן, לקיים מנהגי אבות. וכשם שלא התפעלו אבותינו מדעות פוסקים אחרות, אלא המשיכו במנהגיהם כפי שקיבלו מאבותם, על אף שתמיד בכל הדורות היו שערערו על כך בין מבית ובין מחוץ, כן אנו נמשיך בכל עוז בדרך שהורישו לנו, והיא שעמדה לנו, להיותנו מצויינים בעדי עדיים, תורתן של קדמונים, שהיא עיקר ויתד שלא תימוט בקיום התורה ומצוותיה, 'שאל אביך ויגדך, זקינך ויאמרו לך'.